

Kulturnopolitični koncepti jugoslovanskega unitarizma pri Slovencih v letih 1918–1929*

Mag. Juri
Perovšek

Gotovo lahko rečemo, da je za presojanje zgodovinskega značaja kakšne države in njenega notranjepolitičnega razvoja odločilno postaviti v ospredje tista vprašanja, ki razkrivajo tako položaj posamezne državne skupnosti, kot seveda tudi vsebino prevladujočih političnih odnosov v njej. Kar zadeva Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev (oziroma Kraljevino Jugoslavijo), je predstavljal nacionalni problem eno izmed takih vprašanj, saj je označeval družbeno in politično stvarnost prve skupne države jugoslovanskih narodov skozi ves čas njenega obstoja. V tem prispevku se bomo posebej osredotočili na kulturnopolitične koncepte jugoslovanskega unitarizma pri Slovencih in njihovo mesto v nacionalnem in kulturnem razvoju slovenskega naroda v letih 1918–1929. Skozi to obravnavo bomo namreč ocenili enega od zelo pomembnih vidikov nacionalnega vprašanja v prvi Jugoslaviji, pa tudi zgodovinski značaj tedanje jugoslovanske države same. Obravnava temelji v razčlembi teoretične misli in politične prakse, ki ju je v nacionalnem vprašanju oblikoval slovenski liberalni tabor, najmočnejši in najvplivnejši del političnih sil, ki so na Slovenskem v času med obema vojnama zastopale jugoslovanski unitarni nacionalni koncept.¹

Jugoslovanski nacionalni unitarizem je predstavljal enega izmed dveh nasprotujočih si gledanj na jugoslovansko državo in jugoslovansko nacionalno problematiko v vseh razvojnih stopnjah prve jugoslovanske skupnosti. Temeljlil je v zanikanju nacionalnih individualnosti, in sicer na osnovi prepričanja, da obstaja v Jugoslaviji samo en, jugoslovanski narod, pri tem pa naj bi posamezni narodi (Srbi, Hrvati in Slovenci) predstavljali zgolj »plemena« tega enotnega (jugoslovanskega) naroda. V skladu s takim gledanjem je zagovarjal izrazito centralistično obliko državne ureditve in je dosledno nasprotoval vsakršnim federativnim državnopravnim zamislim

* Referat na 23. zasedanju čehoslovaško-jugoslovanske zgodovinske komisije, ki je bilo od 9. do 13. oktobra 1989 v Brnu.

¹ V letih 1918–1929 so na Slovenskem poleg strank iz liberalnega tabora tudi drugi politični subjekti zagovarjali jugoslovanski unitarni nacionalni program – slovenski del Narodne radikalne stranke, slovenski del Socialistične stranke Jugoslavije in Komunistična partija Jugoslavije. Vendar pa ti subjekti ali niso imeli pomembnejšega mesta v slovenski politiki kot npr. slovenski radikali ali pa so – tako kot socialisti – bolj ali manj zamolčevali centralistična in unitaristična stališča SSJ oziroma jih niso prekmerno poudarjali, ker so vedeli, da taka stališča v Sloveniji niso bila priljubljena. Med temi subjekti pa je prišlo tudi do programskih in političnih preokretov v njihovem gledanju na nacionalni problem. Tako je npr. Komunistična partija Jugoslavije, ki je do leta 1923 imela izrazit unitarističen in centralističen političen program, v tem letu skozi široko javno teoretsko razpravo, ki je o nacionalnem vprašanju več mesecev tekla v legalnem partijskem tisku, svoje poglede na nacionalni problem spremenila ter že na svoji III. državni konferenci, zbrani od 1. do 4. januarja 1924 v Beogradu, ni več zanimala mnogonarodnega značaja jugoslovanske države. Od tedaj dalje je priznavala obstoj različnih jugoslovanskih narodov in njihovo pravico do samoodločbe, vključno s pravico do odcepitve, nasproti prejšnjim centralističnim državnopravnim konceptom pa je zagovarjala federativno obliko državne ureditve. Tako je torej ostajal slovenski liberalni tabor glavni in najpomembnejši nosilec unitarističnih in centralističnih teženj v takratni slovenski politiki.

o notranji ureditvi Kraljevine SHS. V tem se je tudi ujemal s temeljnimi načeli, v katerih je bil zasnovan državni razvoj kraljevine, kajti Kraljevina SHS je bila po svojem najvišjem, konstitutivnem državnem zakonu – Vidovdanski ustavi, opredeljena kot enonarodna država, ki je po svojem državnem ustroju urejena na centralistični državnopravni način.² Razumljivo je, da je bil zato slovenski liberalni tabor, ki je želel veljati kot državotvoren in jugoslovansko usmerjen, ves čas obstoja prve jugoslovanske države v ostrem političnem spopadu z nosilci sebi nasprotnega gledanja na jugoslovanski nacionalni problem, pri katerih je bila izrazito poudarjena zavest, da je Jugoslavija mnogonarodna država, ki mora zato imeti federativni ali vsaj avtonomistični državnopravni značaj.³

Na vprašanje, zakaj je slovenski liberalni tabor kot svoj nacionalni program, ki ga je zastopal v jugoslovanski državi, izbral prav nacionalni unitarizem in državni centralizem, lahko odgovorimo različno. Po eni strani je imel unitarizem slovenskih liberalcev korenine še v nekaterih zamislih slovenskega narodnega gibanja iz avstrijske dobe, ki je spričo takratnega nemškega in italijanskega nacionalnega pritiska skušalo najti oporo pri etnično sorodnih narodih na jugovzhodu in je pri tem sprejemalo tudi težnje in celo akcije za to, »da bi se naj Slovenci 'reševali' ne le s političnim zavezništvom in enakopravnim združevanjem, ampak tudi s političnim in celo etnično jezikovnim zlitjem s temi narodi.«⁴ Po drugi strani je njihova želja po centralizmu in popolnem jugoslovanskem nacionalnem izenačenju »mogla izvirati tudi iz poštene težnje, da se izbrišejo vse napake in zablode preteklosti, da se vrže med staro šaro ves balast zgodovine, da se podre vse, kar bi nas moglo razdvajati, da se začne tako rekoč iz nič novo, drugačno in

² O tem glej podrobneje Jurij Perovšek, Oblikovanje programskih načrtov o nacionalni samoodločbi v slovenski politiki do ustanovitve Neodvisne delavske stranke Jugoslavije (december 1922–april 1923), *Zgodovinski časopis*, letnik 38, 1984, št. 1–2, str. 5–6. (Navajam: Perovšek, Oblikovanje).

³ V dvajsetih letih je v slovenski politiki obstajalo več nosilcev federalističnih in avtonomističnih državnopravnih zamisli, ki so gledali na jugoslovanski nacionalni problem na osnovi jasno izraženega prepričanja, da ima Jugoslavija mnogonacionalni značaj. Poleg Slovenske ljudske stranke, najpomembnejšega in politično najmočnejšega subjekta, ki je bil v dvajsetih letih nosilec takega gledanja na nacionalno vprašanje v Jugoslaviji, so to bile še Zveza delovnega ljudstva, Socialistična stranka delovnega ljudstva, Narodno socialistična stranka (v letu 1923), Novačanova Slovenska republikanska stranka, Prepeluhovo Združenje slovenskih avtonomistov, kasneje spremenjeno v Slovensko republikansko stranko kmetov in delavcev in od leta 1924 dalje Komunistična partija Jugoslavije. Podrobneje glej o pogledih teh strank, zvez in združenj na nacionalno vprašanje v Jugoslaviji, oblikovanju njihovih političnih programskih načrtov, ki so zadevali nacionalni problem ter njihovih organizacijskopoličnih pretvorbah Janko Prunk, Zveza delovnega ljudstva v Ljubljani za občinske volitve decembra 1922, *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, XI–XII, 1971–1972, št. 1–2, str. 199–228, Perovšek, Oblikovanje, str. 8–26, isti, Prepeluhove ustavno-politične koncepcije v času Slovenske republikanske stranke kmetov in delavcev, *Borec*, XLI, št. 1, januar 1989, str. 83–86, isti, Albin Prepeluh in Slovenska republikanska stranka kmetov in delavcev, *Nova revija*, VIII, št. 81–82, januar-februar 1989, str. 194–198, Peter Vodopivec, Avtonomistična misel Albina Prepeluha, prav tam, str. 199–207 in Janko Pleterski, Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju, Maribor 1981, str. 290–329. Glej tudi Janko Prunk, Slovenski narodni programi. Narodni programi v slovenski politični misli od 1848 do 1945, Ljubljana 1986, str. 59–62, 64–66, 70–71, isti, Politične koncepcije slovenskega meščanstva v stari Jugoslaviji, *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, XXII, 1982, št. 1–2, str. 118–123 in Momčilo Zečević, Na zgodovinski prelomnici. Slovenci v politiki jugoslovanske države 1918–1929, I. knjiga, Maribor 1988, str. 108–112, 113–116, 188–196. (Navajam: Zečević, Na prelomnici).

⁴ Janko Pleterski, Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju, Maribor 1981, str. 381.

boljše skupno življenje.«⁵ Seveda pa pri tem ne smemo pozabiti, da je šlo slovenskemu liberalizmu tudi za oblast in da je bil njegov centralizem in unitarizem pogojen tudi s takimi težnjami, ki jih je vodil strah pred klerikalizmom, saj bi imela v avtonomni Sloveniji klerikalna Slovenska ljudska stranka (SLS) absolutno večino. Tudi to je bil eden izmed razlogov, zakaj sta bila slovenski liberalni tabor, zlasti pa njegova vodilna stranka, Jugoslovanska demokratska stranka (JDS), glavna nosilca unitarizma pri Slovencih in ostra nasprotnika slovenske avtonomije.⁶ Toda ob vseh teh razlogih je obstajal še en, načelen razlog, zakaj je pri slovenskem liberalizmu tako močno prevladoval koncept jugoslovanskega nacionalnega unitarizma in državnega centralizma. Po našem mnenju je temeljil v prepričanju slovenskih liberalcev, da sta nacionalni unitarizem in z njim povezani državni centralizem organski, pa tudi naraven rezultat zgodovinskih združevalnih teženj jugoslovanskih narodov in tako tudi edino možen in sprejemljiv princip njihovega skupnega državnega življenja.

Glavni nosilec unitarizma na Slovenskem je bila Jugoslovanska demokratska stranka (kasneje preimenovana v Samostojno demokratsko stranko), ki je bila predstavnic največjega dela slovenskega liberalnega tabora. Poleg te stranke, za SLS druge najmočnejše politične organizacije v Sloveniji, so obstajali na Slovenskem tudi drugi liberalni politični subjekti, ki pa so svoje poglede v nacionalnem vprašanju spreminjali in so enkrat zastopali unitaristična in centralistična stališča, drugič pa so zagovarjali nacionalni pluralizem in nasprotovali centralizmu.⁷ Za nas sta zato dejansko zanimiva le JDS in od JDS leta 1923 odcepljeno t.i. Ravniharjevo krilo oziroma krilo »starinov«, zbrano okoli glasila »Slovenski narod«, ki si je nato začasno privzelo ime stare Narodno napredne stranke, od aprila 1924 pa je bilo priključeno slovenskemu delu centralistične in unitaristične Narodne radikalne stranke. Ti dve liberalni grupaciji sta namreč predstavljali tisti veliki del slovenske liberalne politike, ki je skozi vsa dvajseta leta

⁵ Vasilij Melik, Slovenski liberalni tabor in njegovo razpadanje, *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, XXII, 1982, št. 1–2, str. 22.

⁶ Prim. prav tam.

⁷ Taka liberalna politična subjekta sta predstavljali Samostojna kmetijska stranka in Narodno socialistična stranka. Samostojna kmetijska stranka, ustanovljena julija 1919, v prvih letih svojega obstoja ni nasprotovala nacionalnemu unitarizmu in je bila leta 1921 tudi edina slovenska stranka, ki je poleg JDS glasovala za centralistično Vidovdanko ustavo. Sredi dvajsetih let pa se je približala Prepeluhovi Slovenski republikanski stranki kmetov in delavcev (SRSKD) in je na osnovi programa SRSKD skupaj s to stranko najprej junija 1925 ustanovila Zvezo slovenskega kmečkega ljudstva, maja 1926 pa se je s SRSKD združila v Slovensko kmeto stranko. Samostojna kmetijska stranka je v okviru teh organizacijskopoličnih povezav s SRSKD nato vse do konca vidovdanskega parlamentarizma zastopala proticentralistična stališča in zagovarjala nacionalno individualnost Slovencev. Zanimivo pa je, da sta se po uvedbi osebne diktature kralja Aleksandra 6. januarja 1929, stranka oziroma njen voditelj Ivan Pucelj zopet vrnila na prvotne unitarnocentralistične pozicije. Druga omenjena stranka, Narodno socialistična stranka, ustanovljena sredi leta 1919, pa se je razvijala obratno. Njeni poslanci so glasovali proti Vidovdanski ustavi in celo izjavili, da uvaja hegemonijo enega »plemena«, stranka pa je za volitve v Narodno skupščino marca leta 1923 oblikovala program, v katerem je odklanjala načelo jugoslovanske nacionalne enotnosti in zahtevala revizijo Vidovdanske ustave, po kateri naj bi se za Slovenijo uvedla zakonodajna avtonomija. Vendar je kasneje tako usmeritev spremenila in se je že za skupščinske volitve februarja 1925 povezala s centralistično in unitaristično Narodno radikalno stranko, za volitve v oblastne skupščine in v Narodno skupščino, januarja in septembra 1927 pa je sklenila koalicijsko s Samostojno demokratsko stranko in zagovarjala najtesnejšo povezavo Slovencev s Srbi in Hrvati v unitarni državi.

stalno, zavestno in dosledno branil idejo unitarizma in bil na Slovenskem najmočnejša opora centralistične državne ureditve v Kraljevini SHS.

Jugoslovanska demokratska stranka se je opredelila za unitarni jugoslovanski nacionalni program še pred nastankom jugoslovanske države, in sicer ob svoji ustanovitvi 29. in 30. junija 1918, ko se je dotedanja liberalna Narodno napredna stranka preimenovala v JDS. Že takrat je namreč kot eno izmed svojih osnovnih načel sprejela usmeritev, da bo iskala »čim ožjih stikov z vsemi jugoslovanskimi strankami, ki imajo na svojem programu neodvisno državo troimenskega naroda Srbov, Hrvatov in Slovencev.«⁸ JDS je tako usmeritev sprejela, čeprav se je zavedala konstitutivnih prvin, ki opredeljujejo nacionalno identiteto posamezne družbene skupnosti in je tudi znala poudariti, kaj pomenijo za aktiven narodnostni čut. V enem izmed kongresnih delovnih poročil, podanih ob ustanovitvi JDS, je bilo zelo jasno povedano, da predstavljajo duševno in etnično vsebino narodnosti izrazite posebnosti in lastnosti, kot so to »navade, običaji, verstvo, нравni nazori, pesmi, domača umetnost, tradicija, zavest skupne preteklosti, volja za skupno bodočnost, jezik, lepota domovine, književnost, zgodovina in vse naravne posledice ljubezni k narodu.« Po tej opredelitvi je veleval »gojitev teh naravnih sil . . . čut dolžnosti do lastnega naroda«, saj naj ne bi pomenilo biti naroden kakšne pasivne lastnosti, temveč težnjo »tako urediti svojo voljo, da se pozitivno, na splošno korist naroda udejstvuje.«⁹ Toda take opredelitve naroda in narodnostne pripadnosti JDS za Slovence ni upoštevala. Njen voditelj, znani slovenski književnik dr. Ivan Tavčar, je še pred zlomom Avstro-Ogrske monarhije zapisal, da si ne more predstavljati take jugoslovanske države, v kateri bi »nastala posebna slovenska, posebna hrvatska in posebna srbska skupina.« Jugoslovanska država bi se morala po njegovih besedah že takoj v začetku »postaviti na temelj, da prebiva v *njej en sam narod*«, pribil pa je tudi, da teorije, da v jugoslovanskih pokrajinah »živi več narodov, na noben način ne pustimo veljati.«¹⁰

Ravno tako je tudi na poti k jugoslovanskemu zedinjenju – znotraj novembra 1918 obstoječe Države SHS, samostojne državne skupnosti habsburških Jugoslovancev, ki se je 1. decembra 1918 združila s Kraljevino Srbijo v Kraljevino SHS – zastopala JDS nespremenjene poglede na vprašanje jugoslovanskega nacionalnega integralizma. V tem času so jih poudarjeno razglašali njeni pripadniki, predvsem znani liberalni znanstveni in kulturni delavci, ki so razmišljanja o obstoju različnih jugoslovanskih nacionalnih individualnostih označevali za »male prepire malih ljudi o plemenskih posebnostih in razlikah Slovencev, Hrvatov in Srbov,«¹¹ in so že v prisotnosti srbskih častnikov in vojakov v Ljubljani videli »uresničitev kulturne, gospodarske in politične enotnosti vseh Jugoslovancev.«¹² Najbolj izrazito pa so dokazali svoje integralistično jugoslovansko prepričanje, ko je 44 vidnih, liberalno usmerjenih slovenskih razumnikov in umetnikov, 23. novembra

⁸ Slovenski narod, LI, št. 146, 1. 7. 1918, »Ustanovni zbor JDS«. (Navajam: SN).

⁹ SN, LI, št. 147, 2. 7. 1918, »Ustanovni zbor JDS«.

¹⁰ SN, LI, št. 241, 17. 10. 1918, dr. Ivan Tavčar, »In necessariis unitas!«. Podčrtano v SN.

¹¹ SN, LI, št. 276, 22. 11. 1918, »Pozdrav Srbom«. – Iz nagovora dr. Frana Ilešiča na koncertu, ki ga je v čast srbskim vojakom v Ljubljani priredila Glasbena Matica, 16. novembra 1918 v veliki Unionski dvorani.

¹² SN, LI, št. 271, 16. 11. 1918, »Slavnostna predstava v Narodnem gledališču na čast srbski posadki 'Divji lovec'«. – Iz nagovora dr. Frana Novaka (srbskim častnikom in vojakom) 15. novembra 1918 pri ogledu igre F. S. Finžgarja Divji lovec.

1918 objavilo t.i. »Izjavo duševnih delavcev«, s katero je bila »izpodbita in onemogočena objava pet dni poprej med predstavniki vseh političnih (kulturnih) skupin in strank med kulturniki dogovorjena resolucija za slovensko kulturno avtonomijo«.¹³ To resolucijo je 18. novembra 1918 sprejel kulturni odsek Narodnega sveta v Ljubljani, ki je bil (tj. Narodni svet) vrhovno politično telo, katero je leta 1918 vodilo in izbojevalo nacionalno osvoboditev in politično osamosvojitve slovenskega naroda izpod avstrijske državne oblasti. Namen te resolucije je bil uveljaviti misel o slovenski jezikovni, duhovni in kulturni samobitnosti in potrebi za kulturno avtonomijo, toda liberalni znanstveniki, književniki in umetniki – med njimi npr. Maksim Gaspari, dr. Fran Ilešič, Rihard Jakopič, Ivana Kobilca, Juš Kozak, dr. Alojz Kraigher, Ivan Lah, Vladimir Levstik, dr. Franc Ramovš, Hinko Smrekar, dr. Ivan Tavčar, Ivan Vavpotič in Oton Župančič – so tako namero zavrgli in v svoji Izjavi zahtevali »takojšnje popolno politično ujedinjenje države SHS z državo srbsko,« skladno s svojim glavnim ciljem, enovito državo »vsega jugoslovanskega naroda« pa so posebej tudi poudarili, da odklanjajo »vsakršno separatistično politično stremljenje kot kvarno Jugoslaviji, slovenskemu plemenu pa naravnost pogubno.«¹⁴

Slovenski liberalci in njihova tedaj edina obstoječa politična stranka, JDS, so tako stopili v prvo skupno državo jugoslovanskih narodov z že jasno opredeljenimi stališči, ki so zadevala nacionalni značaj jugoslovanske skupnosti, nanašala pa so se tudi na kulturni in politični položaj slovenskega naroda v njej. Ta stališča so nato v letih 1918–1929 ob vsakem pomembnem političnem trenutku še utrjevali in poglobljali, v politično-programskem pogledu pa so jih najprej – in to zelo neposredno – izrazili ob ustanovitvi splošne in enotne Jugoslovanske demokratske stranke za vso državo, 15. in 16. februarja 1919 v Sarajevu. Takrat so kot pozitivno politično delo poudarili prizadevanje, da se ustvari država, ki bo imela močno osrednjo oblast, in opozorili, da je potrebno pritegniti vse široke množice v politično življenje, in sicer v zavesti, da je nastopil čas »najširšega jedinstva mnogih pokrajin in plemen v enem narodu, v jedni državi.«¹⁵ Pred volitvami v Ustavodajno skupščino Kraljevine SHS, novembra 1920, so to enotnost že povzdigovali v aksiom, pri katerem ne sme biti kompromisov, kajti »slovenstvo, hrvatstvo, srbstvo naj igra samo podrejeno vlogo pri polaganju teme-

¹³ Bogo Grafenauer, Vprašanje kulturne avtonomije 1918, Zgodovinski časopis, letnik 42, 1988, št. 4, str. 562. Podrobneje glej o oblikovanju te resolucije in besedilo resolucije prav tam, str. 561–568. Pripominjam, da B. Grafenauer v svoji razpravi kritično opozarja na pomanjkljivosti in netočnosti pri dosedanjem obravnavanju vprašanja kulturne avtonomije leta 1918 in z njim povezane resolucije kulturnega odseka pri Narodnem svetu v Ljubljani. Objavlja tudi oba zapisnika sej kulturnega odseka Narodnega sveta z dne 16. in 18. novembra 1918, na katerih so razpravljali o sprejemu te resolucije in nato tudi sprejeli njeno končno besedilo, znanstveno objavo teh zapisnikov pa podpira s podrobnimi vsebinskimi pojasnili k obema zapisnikoma.

¹⁴ SN, LI, št. 278, 23. 11. 1918, »Izjava duševnih delavcev.« Podpisniki te Izjave so bili: dr. Matija Ambrožič, Jos. Breznik, Anton Debeljak, Lojze Dolinar, Ivan Franke, Engelbert Gangl, Maksim Gaspari, Tone Gaspari, Flor. Golar, dr. Pavel Grošelj, Igo Gruden, arhitekt Hilbert, dr. Fran Ilešič, Rihard Jakopič, Ivana Kobilca, Dana Koblarjeva, Juš Kozak, dr. Alojz Kraigher, dr. R. Krivic, Ant. Koželj, dr. Ivan Lah, Vladimir Levstik, Anton Melik, Anton Mikuž, dr. Rudolf Mole, dr. Fran Novak, dr. Jos. C. Oblak, dr. Nikolaj Omerza, Anton Pesek, M. Pugelj, dr. Franc Ramovš, Mihael Rožanc, Hinko Smrekar, M. Stern, Nikolaj Štritof, Milan Suklje, Al. Tavčar, dr. Ivan Tavčar, Fran Tratnik, Ivan Vavpotič, dr. Miljutin Zarnik, Ivan Zorman, Peter Žmitek in Oton Župančič.

¹⁵ SN, LI, št. 42, 18. 2. 1919, »Sarajevo.«

ljev naše skupne države, vogelni kamen bodi jugoslovenstvo.«¹⁶ Zato so opozarjali, naj se ne cepijo »narodne moči v škodo jugoslovanstva«,¹⁷ v necentralistično urejeni jugoslovanski državi pa so videli »žalosten izrodek srbsko-hrvatsko-slovenske federacije, kateremu bo manjkala nacionalna duša...«¹⁸ Na takih osnovah sta nato JDS in od nje odcepljeno Ravniharjevo krilo »starinov« skozi vsa dvajseta leta dosledno zagovarjala jugoslovansko nacionalno idejo oziroma idejo nacionalne enotnosti¹⁹ in klicala k združenju troedinega naroda (Srbov, Hrvatov in Slovencev) v eno celoto,²⁰ »močno nacijo jugoslovensko«,²¹ v kateri bi se oblikovala ena narodna duša, tj. enotna nacionalna zavest.²² To je torej v tistem razdobju predstavljalo nepreklicno in dokončno odpoved svoji lastni nacionalni identiteti, kar je še posebej izrekla slovenska Orjuna, bojna formacija slovenskega liberalnega meščanstva, ki je leta 1923, ob začetku svojega organiziranega delovanja v Sloveniji napovedala, da se bori za en, »integralno ujedinjeni *Jugoslovenski Narod*«, za zgraditev »edinstvenega rasnonacionalnega jugoslovanskega tipa in izrazite jugoslovanske nacije.«²³

Res je sicer, da so slovenski unitarni liberalci spričo močnega nacionalnega čustvovanja med Slovenci in Hrvati ocenjevali, da se Jugoslovani še »komaj konsolidirajo kot narod«,²⁴ toda v njih je ves čas živelo prepričanje, da že sam naravni razvoj »vodi do integralnega ujedinjenja našega naroda«²⁵ in da bo postala skozi ta razvoj povsem naravno »sčasoma vsa naša nacija enotna kulturna edinica.«²⁶ Zato so zelo samozvestno trdili, da se Srbi, Hrvati in Slovenci že »zlivajo v eno, bratsko skupno življenje in ustvarjajo nov, enoten narod v Evropi« ter da se »istočasno in vzporedno... jača od Triglava do Vardarja enotna nacionalna zavest Srbov, Hrvatov in Slovencev«, ki vodi k »bodočemu jugoslovanskemu nacionalnemu in kulturnemu tipu, k novemu, telesno in duševno zdravemu Jugoslovenu.«²⁷ Odločenost, s političnimi sredstvi udejaniti tako prepričanje, je v začetku leta 1924 povsem nedvoumno napovedala najmočnejša slovenska liberalna stranka, JDS, ko je njen načelnik, dr. Gregor Žerjav, na zboru zaupnikov JDS v Ljubljani dejal, da je želja slovenske demokracije »slovenski del naroda povesti v Jugoslovanstvo« in v smeri čim večje združitve usmerjati slovenske organizacijske sposobnosti »v vseh delih naroda, da zrastemo v nerazdvojno jugoslovansko celoto,« saj bi bil s tem »za Slovence problem malega naroda

¹⁶ SN, LIII, št. 249, 30. 10. 1920, »Obletnica svobode.«

¹⁷ Prav tam.

¹⁸ Jutro, I, št. 79, 21. 11. 1920; uvodnik z dne 20. novembra 1920.

¹⁹ Glej Jutro, III, št. 282, 28. 11. 1922, »Z ljubljanskega shoda JDS«, VI, št. 33, 8. 2. 1925, »Slovenci! V boj za Narodni blok!«, VIII, št. 11, 14. 1. 1927, »Jugoslovanskemu narodu. Volilni proglas Samostojne Demokratske stranke«, VIII, št. 205, 1. 9. 1927, »Jugoslovanskim volilcem« in SN, LVIII, št. 26, 25. 1. 1925, »Državne ali lokalne perspektive«, LX, št. 204, 10. 9. 1927, »Volilcem mesta Ljubljane«.

²⁰ SN, LVIII, št. 30, 7. 2. 1925, »Vsa narodna in napredna Ljubljana zopet v enem taboru!«.

²¹ SN, LV, št. 274, 1. 12. 1922, »Sijajna manifestacija, 'Jugoslovenske zajednice'«.

²² Glej Jutro, IV, št. 13, 17. 1. 1923, »Jugoslovanskemu narodu! Volilni proglas Demokratske stranke.« in SN, LVI, št. 40, 20. 2. 1923, »Program Narodno-napredne stranke.«

²³ Glej Orjuna, I, št. 1, 1. 1. 1923, »Kdo smo in kaj hočemo?« ter Statut in program organizacije jugoslovanskih nacionalista, Ljubljana 1923, str. 3. – Podčrtano v Orjuni.

²⁴ Jutro, VII, št. 251, 30. 10. 1926; uvodnik z dne 29. oktobra 1926.

²⁵ SN, LV, št. 274, 1. 12. 1922, »Sijajna manifestacija 'Jugoslovenske zajednice'«.

²⁶ SN, LVI, št. 40, 20. 2. 1923, »Program Narodno-napredne stranke.«

²⁷ SN, LVIII, št. 274, 1. 12. 1925, »Ob obletnici ujedinjenja. Naše nacionalne bilance.«

povoljno rešen.«²⁸ Za slovenski unitarni liberalizem, ki je brez vsakega razumevanja sodil, da je »teorija, da smo Slovenci poseben narod... opasna za ves naš položaj v državi, ker nas potiskuje iz vrst enotnega državnega naroda jugoslovanskega v obcesije nacionalne manjšine«,²⁹ je to v kulturnem pogledu konkretno pomenilo »separirano narodnostno čustvo... nadomestiti z novim: s čustvom močne in velike države.« S tem bi se ustvarilo močno in enotno jugoslovansko »duševno ter nacionalno kulturo«,³⁰ občutek pripadnosti enemu prebivalstvu ene države pa bi predstavljal novo slovensko nacionalno zavest, ki ne bi bila »v nobenem nasprotju s potrebo kulturnega ustvarjanja v smislu pokrajinske književnosti.« Liberalni unitarizem je menil, da »Slovenci potrebujemo npr. svojo književnost v prvi vrsti iz kulturnih ozirov, ker bi sicer kulturni napredek naše pokrajine zastal«, ocenjeval pa je, da ne potrebujemo »povdaranja in poglobljanja specifične slovenske nacionalne zavesti, ki je izpopolnila svojo zgodovinsko nalogo, braniti slovansko prebivalstvo Štajerske, Kranjske in Primorske pred tujim raznarodovanjem«, kajti »proces nacionalne konsolidacije ni naperjen proti slovenskemu književnemu in duševnemu ustvarjanju, temveč samo proti kultiviranju posebne slovenske nacionalnosti.« Po takih ocenah Slovenci te niso več potrebovali, tako kot tudi jugoslovanska država ni potrebovala drugega nacionalizma kot vrednoto svojega enotnega prebivalstva, ki tako »ni v nobenem nasprotju s kulturnimi zahtevami posameznih pokrajin.«³¹ Zato naj bi v Jugoslaviji nastopil »moment kulturne medsebojnosti in medsebojne inicijative«, uveljavilo naj bi se »medsebojno kulturno prodiranje« med Srbi, Hrvati in Slovenci,³² da bi se razvilo jugoslovansko

²⁸ Jutro, V, št. 31, 5. 2. 1924, »Jugoslovanska demokracija na pohodu. Veličasten zbor zaupnikov JDS v Ljubljani.« – Svojo tako temeljno naravnost je slovenski del JDS potrdil z izrecno političnim dejanjem še spomladi leta 1924, ko je nastal razcep med krilom Ljube Davidovića in Svetožarja Pribečevića znotraj do tedaj enotne, vsedržavne Jugoslovanske demokratske stranke. V tem razcepu je slovenska JDS podprla S. Pribečevića, ki je nastopil proti Lj. Davidoviću zaradi njegove pripravljenosti skleniti sporazum s predstavniki hrvaške in slovenske buržoazije na osnovi revizije Vidovdanske ustave, izvedene v decentralistični smeri. Slovenska JDS je sledila S. Pribečeviću, ki je ostal na izrazitem centralističnem in unitarističnem stališču in zapustil JDS ter ustanovil novo, Samostojno demokratsko stranko. Ob razcepu sta se namreč 31. marca 1924 v Ljubljani sestali načelstvi JDS za mariborsko in ljubljansko oblast in se odločno izrekli za unitaristični ter centralistični koncept, saj sta poudarili, da vidi JDS v Sloveniji osnovno idejo svojega programa le »v integralnem ujedinjenju našega naroda« in da ostane zvesta »svoji jugoslovanski ideologiji«. (Glej Jutro, V, št. 81, 3. 4. 1924, »Organizacijam JDS v Sloveniji! Vsem demokratskim somišljenikom!« Podčrtano v Jutru). – O razcepu v JDS spomladi 1924 glej podrobneje Dr. Branislav Gligoričević, Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, Beograd 1970, str. 353–365. Glej tudi Metod Mikuž, Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917–1941, Ljubljana 1965, str. 280–282 in Ferdo Čulinović, Jugoslavija između dva rata, I, Zagreb 1961, str. 426.

²⁹ Jutro, V, št. 31, 5. 2. 1924, »Jugoslovanska demokracija na pohodu. Veličasten zbor zaupnikov JDS v Ljubljani.« – Iz govora dr. Alberta Kramerja na zboru zaupnikov JDS v Ljubljani, 4. februarja 1924. Podčrtano v Jutru.

³⁰ SN, LVI, št. 27, 1. 2. 1923, »Slovenstvo, hrvatstvo, srbstvo.«

³¹ SN, LVI, št. 81, 8. 4. 1923, »O nacionalni in državni konsolidaciji.«

³² SN, LVII, št. 294, 25. 12. 1924, »Jugoslovanstvo in humanizem.« Na tem mestu lahko opozorimo, kakšen naj bi bil eden izmed vidikov t. i. medsebojnega »kulturnega prodiranja« med Srbi, Hrvati in Slovenci in kako naj bi se – med drugim – udeležala njihova »kulturna medsebojnost« in medsebojna kulturna iniciativnost. Tako razlago najdemo v govoru dr. Alberta Kramerja, enega izmed prvakov JDS (SDS), ki je na volilnem shodu Narodnega bloka 9. septembra 1927 v Kazini v Ljubljani poudaril, da je Ljubljana v posebnem smislu »pomembna za ves naš jugoslovanski narod.« S svojo univerzo bi namreč morala postati jugoslovanski Heidelberg, kjer naj bi se »v plemeniti tekmi vzgajala jugoslovanska mlada

idejo, ki bo uresničena »le takrat, če bodo združene v njej v harmoniji vse sile našega naroda.«³³ Takšna neposredna odločenost doseči vsesplošno jugoslovansko zlitje na kulturnem področju, ki bi temeljilo v odpovedi lastni kulturni in nacionalni individualnosti, je dokazovala, da je bil slovenski liberalni unitarizem dejansko pripravljen ne le sprejeti, marveč tudi izvesti vsejugoslovanski asimilacijski nacionalni program. To zelo lepo ponazarja tudi njegov odnos do enega temeljnih označevalcev naroda in nacionalne identitete – jezika. Tako npr. slovenski pisatelj in prvi načelnik Jugoslovanske demokratske stranke, dr. Ivan Tavčar, slovenščine ni imel za jezik, ampak mu je predstavljala »samo narečje enega in istega naroda«,³⁴ podobno kot je tudi kasnejši načelnik JDS, dr. Gregor Žerjav, označil slovenščino le kot »slovenski dialekt«.³⁵ Pri tem se prvi, I. Tavčar, tudi niti malo ni zavzemal za jezikovno (narečno) enakopravnost in je že pred nastankom jugoslovanske države menil, da »če... se nova država pri ustavi in upravi opre na princip enotnosti in če bi vsled tega vpliv vseh naših narečij ne bil popolnoma enak, bomo kaj takega že prenesli, če smo v resnici pravi Jugoslovani.«³⁶ Mnenje, da enakopravno uveljavljanje slovenskega jezika v javnem življenju ni pomembno, se je med unitarnimi liberalci ohranilo tudi v jugoslovanski skupnosti, saj je dober mesec po sprejemu centralistične in unitaristične Vidovdanske ustave »Slovenski narod« pohitel zapisati, da je Slovencem »čisto vseeno, ali se vojska komandira po srbsko ali hrvatsko ali slovensko« in vseeno »ali se uraduje srbski, hrvatski ali slovenski«. Poudarjal je še, da »kakor pa smo se prej prisiljeni učili nemščine, tako se hočemo poslej svobodno in z radostjo učiti srbsčine in hrvaščine – v cirilici in latinici« – »prav isto naj store Srbi in Hrvatje in polagoma se zlijemo!«³⁷ Tako naj bi nastal enoten jezik, vendar srbohrvaški. »Slovenski narod« je namreč menil, da zahteva realnost popolno znanje srbohrvaščine, saj ta jezik govori trinajst milijonov ljudi in je zato priporočal, naj ne »bodimo malenkostni in ne cepimo dlak.« Sicer pa je bil prepričan, da bo že »prihodnja slovenska generacija... znala vsa srbohrvatsko,« da bo takrat »Jugoslavija mogla pokazati svoj enoten jezik.«³⁸

Zanimivo je, da je bilo tako mnenje zastopano celo med slavisti, saj ga je zagovarjal ugledni slovenski jezikoslovec, primerjalni literarni zgodovinar in etnograf, dr. Matija Murko. M. Murko je sicer odklanjal tezo o obstoju srbohrvaškega jezika in slovenskega narečja, ker se je pač zavedal, da obstajata dva – srbohrvaški in slovenski knjižni jezik. Toda po njegovem bi bilo potrebno »storiti vse, da se to zlo čim bolj pomanjša in ublaži«, saj je

generacija Srbi, Hrvati in Slovenci.« Menil je, da je Ljubljana »poklicana biti središče vzgoje jugoslovanske omladine«, v njej »bi morali stati internati in vzgajališča za deco iz Šumadije in Bosne, Dalmacije in Slavonije, Vojvodine in Srema.« (Glej Jutro, VIII, št. 213, 10. 9. 1927, »Ljubljana za zmago združene demokracije.«)

³³ Jutro, VIII, št. 213, 10. 9. 1927, »Ljubljana za zmago združene demokracije.« – Iz govora dr. Alberta Kramerja na volilnem shodu Narodnega bloka 9. septembra 1927 v Kazini v Ljubljani.

³⁴ SN, LI, št. 241, 17. 10. 1918, dr. Ivan Tavčar, »In necessariis unitas!« Podčrtano v SN.

³⁵ Na takšen odnos dr. Gregorja Žerjava do slovenskega jezika je opozoril poslanec SLS, dr. Fran Kulovec, ko je 13. maja 1926 objavil v Slovenscu pismo G. Žerjava z dne 14. maja 1925 ministru za zunanje zadeve, Momčilu Ninčiču. V tem pismu je G. Žerjav imel slovenščino za »slovenski dialekt«, medtem ko pa je za srbohrvaščino uporabljal izraz srbohrvatski jezik. – Glej Slovenec, LIV, št. 108, 13. 5. 1926, »Fotografija dr. Gregorja Žerjava.«

³⁶ Glej op. 34.

³⁷ SN, LIV, št. 180, 13. 8. 1921, »Zdravljenje plemenske psihoze.«

³⁸ SN, LIV, št. 283, 17. 12. 1921, »Srbohrvaščina.«

priznaval, da bi »tudi kot slavist imel rajši čim manj slovanskih jezikov in da bi bil za svojo osebo srečen, ako bi imeli vsaj v Jugoslaviji samo en književni jezik«. Bil je pripravljen delovati za tako jezikovno enotnost in je svetoval, naj se kot v drugih vprašanjih išče tudi v tem rešitev v jugoslovanstvu, da »more v bodočih pokolenjih izginiti tudi slovenski knjižni jezik.«³⁹ Ostal naj bi le srbohrvaški, ostala naj bi le ena, enonarodna in enojezikovna jugoslovanska država, uresničil naj bi se temeljni idejni in programski kulturnopolitični koncept slovenskega unitarnega liberalizma. Toda ta koncept na Slovenskem ni prodril, slovenski narod ga ni sprejel. Za ta koncept, ki je bil v dvajsetih letih opazen v slovenskem družbenem, političnem in kulturnem življenju, namreč lahko ob sklepu rečemo, da je bil v osnovi nasproten življenjskim interesom slovenskega naroda, ki je moral že kmalu zatem, ko se je otesel nemškega političnega oklepa – v unitarni in centralistični jugoslovanski državi ponovno v boj proti novi raznarodovalni politiki. V tem boju za ohranitev svoje lastne nacionalne identitete so se Slovenci soočili z upitaristično-centralističnimi pritiski tako velikosrbske tlačiteljske buržoazije kakor tudi slovenske liberalne unitarne politike,⁴⁰ ki je s tem zagrešila usodno zgodovinsko napako. Slovenski narod je namreč v tem boju poglobil zavest o svoji etnični, kulturni in politični entiteti in bil odločen ne le ohraniti, marveč še bolj učvrstiti svojo nacionalno individualnost in si zagotoviti nadaljnji ter nemoten nacionalni in kulturni razvoj. Liberalni unitarizem, ki ga je pri tem oviral in ogrožal, se je zaradi tega onemogočil pri veliki večini Slovencev, kajti v slovenskem narodu so imele takrat in kasneje veljavo le tiste politične sile, ki so se bojevale za slovensko nacionalno emancipacijo ter suveren in enakopraven položaj slovenskega naroda v jugoslovanski državi.

³⁹ M. Murko, Slovenski jezik v Jugoslaviji. Ljubljanski zvon, XLII, 1922, št. 7, str. 385, 391, 392, 395.

Članek »Slovenski jezik v Jugoslaviji« je pod naslovom »Slovenački književni jezik« M. Murko najprej objavil v zagrebški reviji Nova Evropa, za katero ga je napisal na prošnjo njenega urednika dr. Milana Čurčina (glej M. Murko, Slovenački književni jezik, Nova Evropa, knjiga V, št. 5, 11. junija 1922, str. 132–140). Članek je nato bral v »Jugoslovenskem kolu« v Pragi, nato pa ga je v Ljubljanskem zvonu na željo več praških Slovencev objavil tudi v slovenskem jeziku.

⁴⁰ Podrobneje glej o nekaterih vidikih uveljavljanja unitarističnih zamisli v Sloveniji, katere je liberalizem izvajal na kulturnem področju v Zečević, Na prelomnici, str. 225–227, 230, 233.